

Асмеліцца. Адважыцца. *Пастаяў, пастаяў, а ў хату зайці ні асмеліўсё.*

Асмычыны, толькі мн. Адыходы пры часанні лёну, канпель. *Сабяры гэтыя асмычыны, хай пад нагамі ні валяюцца.*

Асовік. Бабка. *Мы на гэтыя грыбэ кажам падбярозавікі, а мама асовікі.*

Асца. Сліна. *Кіславатыя гэтыя ягады, асцу жане.*

Асыпаць. Акучваць. *Ужэ трэба асыпаць картоплі, добра падраслі.*

Асянчук. Парася, баран, авечка, свіння, дзіця, якое нарадзілася восенню. *Гэты баранчык асянчук, бачыш, які ўжэ вырас. Мае дзеці ўсе асянчুকі.*

Атэпкі, толькі мн. Стары, зношаны абутак. *Закінь гэтыя атопкі на хату.*

Аўсянішчо. Поле, на якім быў пасеяны авёс. *На аўсянішчы сёні пасуць авец.*

Аўсянка. Аўсяная саломка. *Дай карові аўсянкі.*

Афэрма. Няздара, нязграбны. *Афэрма, як ты трымаў, што наразліваў на ўсёй кухні? Афэрма, што яна можа зрабіць добра.*

Ахалодаць. Зрабіцца халодным, астыць. *Картоплі ўжэ ахалодалі, ешця.*

Ахаяць. Ачысціць, апрацаць. *Чуць ахаяла хату.*

Ахлабушыць. 1. Хутка і многа выпіць. *Паўзбанка кіслага малака ахлабушыў.* 2. Стукнуць, ударыць. *Ахлабушыў паршука абухам.*

Ахмістрыня. Уст. Перан. Вялікая пані, вельмі ганаровая асоба. *Ідзі кліч тую ахмістрыню есці, хай ідзе і носа ні задзірае.*

Ацерабіць. 1. Абсячы сукі. *Ацерабі гэту ёлачку.* 2. Зрэзаць лісце ў гародніне. *Ацерабі гэтыя буракі да паўдня.*

Ацэслівы, прым. Недапечаны, глёўкі (пра хлеб). *Хлеб сёні ні ўдаўсё, некі ацэслівы, усёроўно, як сыры.*

Аціца. Лічынка аўсяніка. *Нашто вам чэрві, налавеця ў рэчыцы аціцы і хваціць вам на вашу рыбу яшчэ як.*

Ацярэбкі, толькі мн. Абрэзкі ад гародніны. *Андай ацярэбкі карові.*

Ачалавэчыцца. Ажаніцца. *Нарэшці і Пеця ачалавэчыўсё, а то ўсё боўтаўсё нівядома чаго, ужэ ж ні малады.*

Ачапіць. Акружыць. *А немцы ачапілі сяло з усіх бакоў: пулямёт на Быстрыцы, на аселицы на лёдзе танцуюць са скавародамі пры боку [дыскі з патронамі], о, страху было. Самсоново гумно тады спалілі.*

Ашчына. Бяліч іна. *Наш бацько казаў ні ва шчына да шчына.*

Ашываць. Знаходзіцца. *Што вы тут ашываеце?*

Ашыпуліць. Знайсці. *Як ён ашыпуліў гэтыя лопы?*

Аюсь, выкл. Вокрык, якім адганяюць свінней. *Аюсь ад карыта, гады, усё сплешчае, навыварочваяця.*

Род блізкі і далёкі

“ЖОНКА ЛЮБА ДЛЯ САВЕТУ, А ЦЕШЧА – ДЛЯ ЗАЕЗДУ”

НАЗЫ ЦЕСЦЯ І ЦЕШЧЫ ў БЕЛАРУСКАЙ ДЫЯЛЕКТНАЙ МОВЕ

Найменні жончынаў бацькоў у беларускай дыялектнай мове звычайна значнай разнастайнасцю і адрозніваюцца ў розных гаворках пераважна фанетычнай формай, што абумоўлена гукавой сістэмай кожнай канкрэтнай гаворкі, і асобнымі словаўтваральнымі варыянтамі, якія нярэдка надаюць ім пэўную экспрэсіўна-стылістычную афарбоўку.

Жончынага бацьку ў вусным вясковым маўленні звычайна называюць *цесць* (фанет. *тэсьць, тэсть*): *Янка, гатуй кварту гарэльні – цесць ёдзя ў госці* (в. Міцькаўшчына Мсціслаўскага р-на; Бялькевіч, с. 480); *Прывёў ад цесця сабаку* (в. Навікі Бешанковіцкага р-на; Каспяровіч, с. 335); *Паёду да цісця наўздабыткі* (Лагойшчына; Варлыга, с. 28); *Прыехаў с цесцем* (Насовіч, с. 688); *Цесць памагае то дацць, то зяцю* (в. Кіралі Шчучынскага р-на; СПЗБ, 5, с. 354); *Раман любіць свайго цесця, с цесцям добра жыўць* (в. Засецце Дзятлаўскага р-на; Сцяшковіч-72, с. 538); *Постройса клопа цесця да той цесць помогает* (в. Старажоўцы

Жыткавіцкага р-на); *Булó ў ёгó цесця дзве корові, то ўжэ воні далі* (в. Кароцічы Столінскага р-на; ТС, 5, с. 272); *Трэба пойтці тэсьцёвы помохчы косьты сіно* (в. Ушкавіца Кобрынскага р-на; уласныя запісы); *Мой тэсьць у другой вёсцы жыве* (в. Куклі Воранаўскага р-на; Сцяшковіч-72, с. 508); *Гэто ягó тэсьць* (в. Васілевічы Гродзенскага р-на); *Тэсьць – жончын бацько* (в. Смаляніца Пружанскага р-на; СПЗБ, 5, с. 159). У цэнтральнай і ўсходняй Беларусі, за выключэннем яе паўднёва-ўсходняй часткі, у гэтым значэнні выкарыстоўваецца фанетычны варыянт *цесьць* (фанет. *цезьць, тэсьць*): *Цесьць і цешча да ягó прыехалі* (в. Магуны Пастаўскага р-на); *Мой цесьць як родны* (в. Быстрыца Астравецкага р-на); *Стары ўжо мой цесьць* (в. Асавец Вілейскага р-на); *Цезьць, бувала, гаворыць: “Разьві мобыць козь [косьць] балецць?”* (в. Ласвіцкія Шумілінскага р-на; СПЗБ, 5, с. 354); *Цесьць даўно памёр* (в. Судзілавічы Ушацкага р-на; Панюціч, с. 47). Вядомая такая назва ў аналагічным фанетычным афармленні і беларускім гаворкам Латвіі

і Літвы: *Тут яго цесь* (в. Индра Краслаўскага р-на); *Прыёдзе тэсць у гóсці* (в. Старыя Трокі Тракайскага р-на); *Тэсць жыў, а твой бацька даўно памёр* (в. Гемзы Шальчынінскага р-на); *Тэсць і тэсцёва памёрлі* (в. Малькуны Ігналінскага р-на; СПЗБ, 5, с. 159). У пэўных жыццёвых сітуацыях (прыязнай унутрысямейнай размове), фальклорных творах ужываюцца такія памяншальна-ласкальныя формы, як *цэсцік, цэсцічак, цэсцюхна*: *Гэта ж твой цэсцік, цэсцічэк прыехаў* (Насовіч, 688); *А Сашачка ў цэсцюхны п'е, гуляе* (з вясельнай песні; в. Вулкан Лоеўскага р-на; Янкова, с. 400). Між іншым, на думку шэрагу этымолагаў, па сваім паходжанні ўжо спрадвечна ў слове *цесць* было закладзена ласкальнае адценне (Фасмер, 4, с. 51 – 52).

Асноўным для наймення жончынай маці ў беларускіх гаворках выступае тэрмін *цешча* (фанет. *тэшча, тэсця*): *Обык з ім ідзецц ягб цешча, а жонка напэрыдзі з сынам* (в. Дзеражна Касцюковіцкага р-на); *Што ты тут рассеўся, як у цешчы на хрэзьбінах, пайдзём двору* (в. Касары Чэрыкаўскага р-на; Бялькевіч, с. 480); *Маці жонкі мне прыходзіцца цешча* (в. Магуны Пастаўскага р-на); *Цешча зьяця ня цэніць зусім* (в. Беразіно Докшыцкага р-на; СПЗБ, 5, с. 355); *Лявон у цешчы на ўшачы жывець* (в. Слабада Ушацкага р-на; Панюціч, с. 47); *Ягб цешча яшчэ маладая* (в. Засецце Дзятлаўскага р-на; Сцяшковіч-72, с. 538); *У цешчы пазычыў грошай* (в. Старына Чэрвеньскага р-на; Шатэрнік, с. 299); *Прыйшоў до тэшы, а вона хвора лыжыць* (в. Ушкавіца Кобрынскага р-на; уласныя запісы). Яму выразна старажытна-пастаўляецца фанетычны варыянт *цешча*: *Дзе цешча есць, там ладу німа ў сям'і* (в. Забор'е Сенненскага р-на; Каспяровіч, с. 250); *Цешча врэдная, бурклівая, усё бурчыць і бурчыць* (в. Ёдлавічы Браслаўскага р-на); *Я цешча мамі зьяцю* (в. Малахоўцы Баранавіцкага р-на; СПЗБ, 5, с. 355). Тэрыторыя пашырэння формы *цешча* праходзіць у цэнтры краіны ад усходу на захад, раздзяляючы яе на паўночную і паўднёвую зоны, дзе яна ў народных гаворках не адзначаецца. Аднак, як сведчаць дыялекталагічныя крыніцы, назва *цешча* ўласціва беларускім гаворкам Беласточчыны (Рэспубліка Польшча; Казбярук, с. 264).

У гаворках цэнтральнага Палесся і паўднёвай Случчыны ў гэтым значэнні выкарыстоўваецца фанетычны варыянт *чэшча*: *Пойдзе жэніх по молодую да дае госцінца чэшча ему* (в. В. Малешава Столінскага р-на); *Чогó, е чэшчы ек родныя мацерэ для зяцеў* (г. п. Тураў Жыткавіцкага р-на); *Абу я буў, а чэшча будзе* (прымаўка; в. Верасніца Жыткавіцкага р-на; ТС, 5, с. 318); *Чэшча смашно дае зяцю ёсці, а ён ні есь* (в. Пасека Старадарожскага р-на; СПЗБ, 5, с. 449); *Мы прыйшлі, а чэшчы дбама няма* (в. Ванелевічы Капыльскага р-на); *Ой чэшча зьяця да жадом жадала* (в. Горка Слуцкага р-на); *Собіраецца зяць ік чэшчы ў гóсці* (в. Маньчыцы Лельчыцкага р-на; Хрэстаматыя, с. 254).

На паўночным захадзе Беларусі (беларуска-літоўскае пагранічча), а таксама ў Жлобінскім р-не Гомельскай вобласці для наймення жончынай маці ўжываецца форма *цэсця* (фанет. *тэсця*), якая, відаць, уяўляе з сябе вынік кантамінацыі назваў *цесць* і *цешча*: *Мая цэсця такая харошая была* (в. Лукі Жлобінскага р-на; МДСГ, 10, с. 115); *Тэсць памёр, тэсця прыехала да нас жыць* (в. Забалаць Воранаўскага р-на; Сцяшковіч-72, с. 508).

Як вынік уплыву польскай мовы на беларускую варта разглядаць ужыванне ў гаворках крайняга паўночнага захаду на мяжы з Літвой словаўтваральных варыянтаў *цясцёва* (фанет. *тэсцёва, тэсцява, тэсцява́я, тасцёва, тасцява́*): *Тэсцёва ббыла фэйна, яна ўмірала на маіх руках* (в. Каўняны Гродзенскага р-на); *Тэсцява́я тут жыла* (в. Старыя Смільгіны Воранаўскага р-на); *Тасцява́ я гудавало ягб* (в. Новікі Гродзенскага р-на; СПЗБ, 5, с. 159). Дарэчы, гэты тэрмін шырока распаўсюдзены ў беларускіх гаворках на тэрыторыі Літвы: *Тэсцёва прыходзіла да мяне* (в. Старыя Трокі Тракайскага р-на); *Тэсцява́ ў другі вёсцы жые* (в. Ліпнікі Вільнюскага р-на); *Маім зяцём мая жонка – тасцёва* (в. Гемзы Шальчынінскага р-на); *Мая тасцява́ лібіла мячы булку* (в. Руднікі Шальчынінскага р-на; СПЗБ, 5, с. 159).

Як сведчыць сабраныя намі і прыведзены ў артыкуле фактычны матэрыял, назвы *цесця* і *цешчы* ў беларускай дыялектнай мове не вылучаюцца значнай разнастайнасцю і ў сваіх асноўных агульнапашыраных формах супадаюць з адпаведнымі літаратурнымі нарматыўнымі найменнямі. Гэта ўказвае на іх старажытнасць і пэўную стабільнасць беларускай народнай наменклатуры роднасці і сваяцтва.

Скарачэнні

Бялькевіч – Бялькевіч І. Краёвы слоўнік усходняй Магілёўшчыны. – Мінск, 1970; Варлыга – Varlyha A. Krajovy slovník Łahojšćny. – New York, 1970; Казбярук – Казбярук У. Некаторыя дыялектныя асаблівасці гаворкі вёскі Бандары Беластоцкага ваяводства (Польшча) // Жывое наша слова : дыялектал. зб. – Мінск, 2001. – С. 257 – 264; Каспяровіч – Каспяровіч М. Віцебскі краёвы слоўнік (матэрыялы). – Віцебск, 1927; МДСГ – Матэрыялы для дыялектнага слоўніка Гомельшчыны // Беларуская мова і мовазнаўства : міжвуз. зб. Вып. 3 – 10. – Мінск, 1975 – 1982; Насовіч – Насовіч І. Слоўнік беларускай мовы. – Мінск, 1983; Панюціч – Панюціч К. Лексіка народных гаворак. – Мінск, 1976; СПЗБ – Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча. Т. 1 – 5. – Мінск, 1979 – 1986; Сцяшковіч-72 – Сцяшковіч Т. Матэрыялы да слоўніка Гродзенскай вобласці. – Мінск, 1972; ТС – Тураўскі слоўнік. Т. 1 – 5. – Мінск, 1982 – 1987; ТСБМ – Тлумачальны слоўнік беларускай мовы. Т. 1 – 5. Мінск, 1977 – 1984; Фасмер – Фасмер М. Этымалагічны слоўнік русскага языка. Т. 1 – 4. – Москва, 1986 – 1987; Хрэстаматыя – Хрэстаматыя па беларускай дыялекталогіі. – Мінск, 1962; Шатэрнік – Шатэрнік М. Краёвы слоўнік Чэрвеньшчыны. – Мінск, 1929; Янкова – Янкова Т. Дыялектны слоўнік Лоеўшчыны. – Мінск, 1982.

Павел МІХАЙЛАЎ,
кандыдат філалагічных навук.